

Oskar Wolski

Odnowa wsi jako przedmiot badań. Ewolucja i systematyzacja pojęcia

Streszczenie: Odnowa wsi stanowi szeroko dyskutowany problem przemian i rozwoju obszarów wiejskich. Pomimo swojego praktycznego charakteru, jest także przedmiotem licznych prac naukowych (badania prowadzono m.in. w Europie i Stanach Zjednoczonych). Z uwagi na najczęściej regionalny charakter badań, różne podejścia badawcze i cele, inaczej rozumiano pojęcie odnowy wsi. Taki stan rzeczy utrudnia z kolei dyskusję na ten temat.

Celem artykułu był przegląd dotychczasowych sposobów postrzegania pojęcia „odnowa wsi” w literaturze naukowej o zasięgu międzynarodowym, ukazanie ewolucji znaczenia tego pojęcia i próba jego usystematyzowania oraz porównanie sposobów rozumienia w tejże literaturze z jego rozumieniem obecnym w wybranych polskich pracach naukowych. Artykuł ma charakter przeglądowo-teoretyczny. Zastosowano w nim metody systematycznego i eksperckiego przeglądu literatury. Ogółem analizie poddano ponad 2000 prac naukowych znajdujących w kluczowych bazach indeksujących i w zasobach największych wydawców treści naukowych.

Rezultatem przeprowadzonych studiów literatury jest ukazanie problematyki prac poświęconych odnowie wsi w ujęciu modelowym – w odniesieniu do wymiarów odnowy wsi, celów działań podejmowanych w każdym z tych wymiarów i celu nadrzędnego samej odnowy wsi. W pracy podjęto ponadto próbę wyjaśnienia przyczyn mnogości znaczeń i sposobów postrzegania odnowy wsi, a także przedstawiono wybrane refleksje na temat samej natury odnowy wsi, bazując na przeprowadzonych studiach literatury.

Słowa kluczowe: odnowa wsi, program odnowy wsi, rozwój obszarów wiejskich, nowe funkcje wsi, społeczność wiejska.

1. Wstęp

Odnowa wsi jest szeroko dyskutowanym problemem przemian i rozwoju obszarów wiejskich (zob. Woods 2005). Badania jej poświęcone przeprowadzane były i są nie tylko w Europie, lecz także w krajach pozaeuropejskich, np. Stanach

Mgr Oskar Wolski, Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej, Wydział Nauk Geograficznych, Uniwersytet Łódzki, ul. Kopycińskiego 31, 90-142 Łódź, oskwolski@gmail.com.

Zjednoczonych czy Japonii. Niemniej, ze względu na regionalny charakter dotychczasowych studiów oraz różne podejścia badawcze i cele badań, odmienne są sposoby definiowania odnowy wsi przez naukowców.

Istotnym czynnikiem wpływającym na to, jak zmieniał się charakter odnowy wsi – rozumianej zarówno z perspektywy praktycznej jako zespół działań na rzecz obszaru wsi, jak i z perspektywy teoretycznej jako przedmiot badań – były obowiązujące paradygmaty. Mowa tutaj zarówno o paradygmatach rozwoju obszarów wiejskich (a więc pewnych politykach), jak i o paradygmatach naukowych. Programy odnowy wsi zmieniały się podług obowiązującego paradygmatu rozwoju obszarów wiejskich¹. Toteż zmianom ulegał przedmiot badań naukowców zajmujących się badaniami efektów działań realizowanych w ramach odnowy wsi. Jednocześnie do świata akademickiego przenikały definicje odnowy wsi obecne we wspomnianych programach czy politykach dotyczących obszarów wiejskich.

Skutkuje to dosyć instrumentalnym rozumieniem pojęcia „odnowa wsi”, a przede wszystkim mnogością jego znaczeń. Utrudnia to dyskusję na temat samej odnowy, gdyż w gruncie rzeczy nie jest do końca wiadome, czym ona jest i do czego zmierza. Dlatego celami artykułu są: 1) przegląd dotychczasowych sposobów rozumienia tego pojęcia w literaturze naukowej o zasięgu międzynarodowym (głównie anglojęzycznej i niemieckojęzycznej), 2) ukazanie ewolucji znaczenia tego pojęcia oraz próba jego usystematyzowania w tejże literaturze i 3) porównanie sposobów rozumienia odnowy wsi w literaturze o zasięgu międzynarodowym z jej rozumieniem zaprezentowanym w wybranych polskich pracach naukowych z tego zakresu. Rezultatem przeprowadzonych studiów literatury jest ukazanie problematyki prac poświęconych odnowie wsi w ujęciu modelowym – w odniesieniu do wymiarów odnowy wsi, celów działań podejmowanych w każdym z tych wymiarów i celów nadrzędnych samej odnowy wsi.

Praca składa się z kolejnych części poświęconych: zagadnieniom metodycznym, przedstawieniu sposobów postrzegania i definiowania odnowy wsi, próbie systematyzacji pojęcia i przedstawieniu problematyki odnowy wsi w ujęciu modelowym oraz podsumowaniu rozważań.

2. Metodyka studiów literatury

W pracy zastosowano metodę systematycznego przeglądu literatury (w przypadku prac poświęconych odnowie wsi), wspartą metodą ekspercką przeglądu literatury (w przypadku prac poświęconych odnowie wsi i pozostałych prac, do których się odniesiono).

¹ Co na przykładzie zmian w niemieckim programie odnowy wsi udowodnili Oskar Wolski i Łukasz Sykała (2016).

Systematyczny przegląd literatury jest metodą analizy piśmiennictwa, cechującą się wyższym stopniem sformalizowania aniżeli przegląd ekspercki, co przejawia się zastosowaniem w nim (na podstawie Cook, Murlow, Haynes 1997; McKibbin 2006; Boland, Cherry, Dickson 2014): 1) precyzyjnie zdefiniowanego pytania badawczego, 2) powtarzalnej strategii wyszukiwania, (uwzględniającej co najmniej bazy danych, terminologię i kryteria z nią związane, lata oraz ograniczenia, 3) predefiniowanych kryteriów włączenia i wyłączenia poddanych analizie dzieł naukowych. Metodę tę zastosowano przede wszystkim w celu objęcia analizą możliwie jak największej liczby publikacji i obiektywnej ich selekcji.

W przeglądzie tym wykorzystano następujące bazy indeksujące: Web of Science (www.webofknowledge.com) Instytutu Filadelfijskiego zarządzaną przez Thomson Reuters, SCOPUS (www.scopus.com) zarządzaną przez Elsevier B.V. i największą bazą indeksującą czasopisma działające w otwartym dostępie (*open acces*) – Directory of Open Access Journals (DOAJ; www.doaj.org). Do tego posłużono się także bazami pełnotekstowymi wydawnictw (publikatorów): Elsevier B.V. – Science Direct (www.sciencedirect.com), SAGE Publications – SAGE Premier (www.sagepub.com), Springer Verlag – Springer Link (www.link.springer.com), John Wiley & Sons Inc – Wiley Online Library (www.onlinelibrary.wiley.com) i Taylor & Francis Group (wraz z Routledge) – Taylor & Francis Online (www.tandfonline.com). Powyższe publikatory uznano za istotne ze względu na multidyscyplinaryny ich charakter i liczbę zasobów (od 650 do 2500 czasopism naukowych ogółem) oraz na podstawie największej – spośród wszystkich sprawdzonych publikatorów – liczby rekordów otrzymanych po testowym wyszukiwaniu według słowa kluczowego *village*.

Bazy te zostały przeszukane według haseł, które w poprzedzającej właściwe studia literatury analizie (testowano poszczególne bazy pod względem liczby zwracanych rekordów według wpisanych haseł) uznano za najbardziej trafne w kontekście odnowy wsi. Hasłami tymi były: *rural renewal*, *rural regeneration*, *rural revitalisation (revitalization)*, *countryside renewal*, *countryside regeneration*, *countryside revitalisation (revitalization)*, *village renewal*, *village regeneration* i *village revitalisation (revitalization)*. W trakcie procedury wyszukiwania pełniły one funkcje słów kluczowych (*keywords*) lub – jeśli silniki wyszukiwania nie oferowały takiej możliwości – tematu (*topic*; baza Web of Science), dokładnej frazy (*with the exact phrase*; baza Springer Link) lub filtra uniwersalnego (baza Taylor & Francis Online). W przeglądzie uwzględniono całkowity możliwy zakres czasowy, jakie oferowały bazy indeksujące i pełnotekstowe, samą zaś procedurę przeszukiwania baz przeprowadzono w grudniu 2015 r.

Ogółem po zastosowaniu wskazanej procedury wyszukiwania otrzymano 2168 rekordów. Każdy z nich poddano analizie jakościowej ogólnej, tj. na podstawie

tytułu, streszczenia i słów kluczowych. W jej rezultacie wyodrębniono 188 rekordów istotnych dla celów niniejszego artykułu – były to prace podejmujące problematykę odnowy wsi w kontekście rozważań nad jej znaczeniem, istotą i celami. Ich liczba po odjęciu duplikatów (rekordów zwróconych w więcej niż jednej bazie lub zwróconych po zastosowaniu więcej niż jednego hasła w obrębie jednej bazy) wyniosła 107. Wszystkie te publikacje poddano analizie jakościowej pogłębionej, tj. obejmującej całość zawartej w nich treści (gdzie dostępne).

Powyższe prace zostały uzupełnione wybranymi pozycjami, o których wiedzę zdobyto dzięki analizie piśmiennictwa wykorzystanego przez autorów uprzednio wyszukanych prac (niespełna 10 tekstów). Wykorzystano także wybrane prace polskich autorów, które nie zostały zwrócone przez wyszukiwarki wymienionych wcześniej baz. Dodatkowo literaturę podejmującą problematykę odnowy wsi uzupełniono odwołaniami do innych, wybranych dzieł traktujących o wsi, rozwoju obszarów wiejskich czy przestrzeni. W tym celu zastosowano ekspercki przegląd literatury.

3. W poszukiwaniu znaczenia – postrzeganie i definiowanie odnowy wsi

3.1. Wstępne rozważania na temat „odnowy wsi” i zarys genezy programu odnowy wsi w Niemczech

Słowo „odnowa” wyraża w sobie pewien nowy stan. Zgodnie ze *Słownikiem języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego (1958–1969) odnowa to m.in. „przywracanie czemuś wyglądu rzeczy nowej”, „powstawanie czegoś na nowo”, czy też wreszcie „podjęcie, wznowienie czego”. W odniesieniu do obszaru, na którym ona zachodzi, jej efekty prowadzą więc do jakościowej i/lub ilościowej jego zmiany. Dzięki temu obszar (a także zwyczaje na nim panujące, wartości społeczne czy sami jego mieszkańcy) „wymagający odnowy” staje się „odnowiony”. Wówczas efekty takich działań można przedstawić za pomocą ciągu zmian, począwszy od „brak”, a skończywszy na „jest”.

Jeżeli zaś chodzi o „odnowę wsi”, jej słownikowe definicje są zawarte w wielojęzycznych *Lexikon – Landschafts- und Stadtplanung* (2001) i *Encyclopedic Dictionary of Landscape and Urban Planning* (2010). Definiują odnowę wsi (ang. *village renewal*, niem. *Dorferneuerung*) jako: „poprawa jakości struktury i środowiska wsi” (w definicji tej wieś rozumiana jest jako wiejska jednostka osadnicza; tłum. autor). Do pojęć tych jako synonimiczne wskazują pojęcie rewitalizacji wsi (ang. *village revitalization*; nie zdefiniowano niemieckiego synonimu dla *Dorferneuerung*). Nieco szerzej drugi z przywołanych słowników definiuje – wskazane jako pokrewne do pojęcia „odnowa wsi” – terminy „poprawa wsi” (ang. *village improvement*)

i „planowanie modernizacji wsi” (ang. *village redevelopment planning*; tłum. autor). Są to bowiem: „działania planistyczne powzięte w celu zachowania wsi w związku z odpływem mieszkańców, zgodnie z aktualnymi potrzebami wynikającymi ze stanu populacji oraz z potrzebami ekonomicznymi i kulturowymi” (ponownie wieś rozumiana jest jako jednostka osadnicza; tłum. autor). Powyższe słownikowe definicje zarówno „odnowy”, jak i „odnowy wsi” stanowią dobrą bazę do dalszych rozważań, a jednocześnie służą zilustrowaniu tego, jak bardzo znaczenie „odnowy wsi” uległo zmianie i rozszerzeniu wraz z kolejnymi pracami naukowymi na jej temat.

W środowisku badaczy europejskich, zwłaszcza niemieckich, dyskusja na temat odnowy wsi pojawiła się zasadniczo wraz z pierwszymi opiniami na temat programu odnowy wsi zainicjowanego w Republice Federalnej Niemiec w latach 50. ubiegłego wieku. Program ten powstał głównie w celu podniesienia standardu życia na wsi, ale też pobudzenia lokalnych gospodarek. Od lat 70. jest on administrowany, finansowany i wdrażany przez wspólny program federalnego ministerstwa do spraw rolnictwa i odpowiednich ministerstw krajów związkowych, jednocześnie pozostając częścią niemieckiej polityki rolnej. Od 1991 r. obecny jest także w landach byłej Niemieckiej Republiki Demokratycznej (Henkel 1984; Wilson 1999). Jako element polityki wiejskiej, niemiecka odnowa wsi ma więc najdłuższe i najbogatsze tradycje w Europie. Z tego właśnie względu to prace niemieckie dostarczają największej ilości informacji na temat odnowy wsi i to od ich przeglądu należy rozpocząć rozważania dotyczącego tego, czym była odnowa wsi i jak jej znaczenie zmieniało się w czasie. Pracom tym poświęcono trzy kolejne podrozdziały niniejszego artykułu, które nawiązują do wymiarów odnowy wsi, odpowiednio: materialno-przestrzennego, społecznego i ekonomicznego. Po przedstawieniu ewolucji pojęcia „odnowa wsi” w tych pracach zostały zaprezentowane także prace anglosaskie i pozostałe, w tym wybrane polskie, podejmujące tę problematykę.

3.2. Poprawa stanu przestrzeni wiejskiej – wczesne niemieckie prace naukowe

Pierwszym, który wskazał na rolę środowiska naukowego w eksplorowaniu zagadnienia odnowy wsi, był Gerhard Henkel (1979). Jego rozumienie odnowy bliskie było korzeniom tegoż programu w Niemczech. W rozważaniach na temat odnowy wyszedł bowiem od diagnozy i opisu stanu wsi (rozumianej jako jednostka osadnicza), którego poprawa była zasadniczym celem pierwszych około 20 lat programu. Zagadnienia przestrzenne wiodły prym także w późniejszych jego badaniach (1984), gdzie szczególnie miejsce zajmowały przestrzenie centralne wsi (ang. *village core*). Postawił przede wszystkim pytanie, czy centra te były przestrzeniami życia, czy raczej „przestrzeniami pustymi”, służącymi jako wizytówki dla przyjezdnych, ale niebędącymi przestrzenią interakcji mieszkańców. W kontekście tożsamości

tych miejsc i konieczności jej zachowania zwracano uwagę, że miejsca centralne na wsi nie mogą być przekształcane na wzór miejskich lub w dosłownie miejskie w trakcie ich odnowy (Braun, Dimroth, Pieper 1978). Zostało więc uwypuklone zagadnienie tożsamości, które niezależnie od sposobów postrzegania odnowy wsi obecne będzie w dyskusji jej dotyczącej w kolejnych dziesięcioleciach. Wspomniany wcześniej Henkel w latach 80. odnotował także to, że odnowa wsi, nawet jeśli rozumiana w dużej mierze jako modernizacja, powinna wyjść od mieszkańców, tzn. to oni powinni wykazać inicjatywę w określeniu wyglądu wsi czy zachowania kluczowych elementów jej krajobrazu (Henkel 1984)².

W tym czasie odnowę postrzegano również jako właściwe zagospodarowanie i użytkowanie ziemi oraz wykorzystanie funkcjonalne poszczególnych jej terenów. Jej narzędzia miały charakter planistyczny (np. scalanie i podział gruntów) (Schat 1978). O tym, że odnowę wsi jako pewien cel podejmowano z perspektywy planistycznej, świadczy jej pojawienie się w zapisach ustawy właśnie o scalaniu i podziale gruntów (późniejsza *Ustawa o scalaniu gruntów* Republiki Federalnej Niemiec z 1994 r., za: Chigbu 2012).

Pierwsze ważniejsze niemieckie prace naukowe dotyczące odnowy wsi można więc podsumować jako prace dotyczące programu odnowy wsi i przede wszystkim odnowy wsi w wymiarze materialno-przestrzennym. Warto zaznaczyć, że w późniejszym czasie pojawiły się prace krytykujące ten modernizacyjny sposób „odnowy” wsi. Zwracano uwagę, że działania w tym okresie nierzadko prowadziły do utraty tradycyjnych cech wyglądu wsi (Peters, Kleintech 2003).

3.3. Zwrot ku zagadnieniom społecznym w niemieckich pracach naukowych dotyczących odnowy wsi

Z czasem, gdy odnowa wsi jako program działań zaczęła obejmować coraz więcej obszarów wiejskich w Niemczech, rosło znaczenie z jednej strony społecznych aspektów rozwoju, a z drugiej funkcji pozarolniczych w rozwoju tych obszarów. Choć te pierwsze w odniesieniu do odnowy wsi sygnalizował już w latach 80. wspomniany Henkel (1984), dopiero w kolejnej dekadzie zagadnienia te zadomowiły się w pracach dotyczących odnowy. Wyrazem tego jest pewna zmiana przedmiotu badań naukowców, którzy częściej podejmowali studia nad takimi zagadnieniami jak np. miejsce i rola mieszkańców w odnowie wsi.

² Prace Henkela są także cennym źródłem wiedzy na temat samego programu odnowy wsi w Niemczech. Autor zagadnienie to podejmował na przestrzeni niemalże czterech dekad. W pracy z 2000 r. zestawił dotychczasowe efekty programu z rekomendacjami na temat przyszłego jego kształtu, tym samym dokonując bogatej ilustracji programu. Zbliżony, ewaluacyjny i rekomendacyjny, charakter miała także praca Olivii Wilson z 1999 r.

Holger Magel (1991) argumentował, że niezależnie od położenia odczuwa się potrzebę identyfikacji z regionem i zachowania typowych wartości wiejskich i krajobrazu. Wskazuje również, że „ponowne odkrycie” wsi w wymiarze wartości zmieniło tradycyjne o niej myślenie, a zatem nastąpiło odejście od postrzegania wsi wyłącznie poprzez pryzmat funkcji produkcyjnej³. Melanie Knievel (1997) dodaje, że „rozwój duchowy” wsi jest elementem rozwoju wsi w ogóle i działania do niego zmierzające powinny mieć charakter komplementarny względem działań w przestrzeni fizycznej. To ten duchowy aspekt decyduje o tym, jak ludzie czują się swoim miejscu zamieszkania, co myślą o środowisku i całej społeczności. Stąd odnowę wsi zaczęto rozumieć jako odnowę (tradycyjnych) wartości wiejskich i próbę zachowania ich odmienności względem wartości miejskich (Knievel 1997; Chigbu 2012). Co więcej, odnowa wsi, jeśli działania z jej zakresu są oddolne, daje możliwość wyboru mieszkańcom, w jaki sposób i poprzez jakie inicjatywy będą oni chronili lub odzyskiwali swoją wiejską tożsamość (Chigbu 2012).

W odnowie wsi jako programie działań zaczęto akcentować znaczenie partycypacji społecznej⁴ i częściowo kapitału społecznego, które były przedmiotami wielu prac naukowych w tym okresie (Magel 2000; Mayer 1997; Taube 1997; por. także Wolski, Sykała 2016), a także i później (Huttner 2013; Zasada, Piorr 2015)⁵. Szczególne znaczenie miał udział mieszkańców w początkowych fazach realizacji działań, które najwięcej uwagi poświęcają rozpoznaniu lokalnych potrzeb (Mayer 1997), jak też uwzględnienie interesów różnych grup (Taube 1997). Jednocześnie udział mieszkańców w odnowie nie był postrzegany jedynie w kategoriach odpowiedzi na ich potrzeby, lecz także w kategoriach pewnej odpowiedzialności obywateli za realizowane działania. Wraz z pojawieniem się koncepcji społeczeństwa obywatelskiego odnowę wsi zaczęto rozumieć jako specyficzny model podziału obowiązków między państwem a społeczeństwem (Magel 2000).

Ten społeczny wymiar odnowy wsi z jednej strony uwidaczniał się w jej postrzeganiu poprzez pryzmat potrzeb mieszkańców, z drugiej zaś nawiązywał do wartości wsi jako pewnego miejsca, w którym istnieje specyficzny model życia. Jednocześnie wspomniane potrzeby mieszkańców jawiły się w kategoriach zarówno bardziej złożonych i w pewnym sensie abstrakcyjnych (np. potrzeba zachowania

³ Zob. np. Murdoch, Pratt 1993; Marsden 1999; Crouch 2006; Halfacree 2012.

⁴ W tym okresie pojawiły się także bardziej holistyczne prace dotyczące podejścia partycypacyjnego w rozwoju obszarów wiejskich (np. Oakley 1991) i rozwoju *sensu largo* (np. White 2011). Można więc powiedzieć, że studia dotyczące odnowy wsi nawiązywały do ważnych w tym czasie podejść badawczych czy też były nimi inspirowane.

⁵ Temat ten podejmowano także w innych krajach niemieckojęzycznych. Na przykład Doris Damy-anovic i Florian Reinwald (2014) rozważali program odnowy wsi w Burgeländzie (Austria) w kontekście budowy kapitału społecznego. Ich zdaniem, kapitał społeczny jest niezbędny dla nadania działaniom samopodtrzymującego charakteru.

tożsamości wiejskiej, chęć współuczestniczenia w działaniach na rzecz wsi) (Chigbu 2012), jak i prostych (np. potrzeba posiadania sklepu we wsi) (Bahr, Kuhl, Priebes 1991), a odnowa wsi miała być odpowiedzią na jedno i drugie.

Podsumowując, w nawiązaniu do prac Mike'a Cranga i Nigela Thrifta (2000) oraz Yi-Fu Tuana (1987), przestrzeń wiejska jest przede wszystkim miejscem życia jej mieszkańców i jako taka wymaga działań na rzecz jej zachowania, a w warunkach osłabiania wiejskiej tożsamości – odnowy.

3.4. Dostrzeżenie nowych funkcji wsi niemieckiej i rozwój samopodtrzymujący

Jak wspomniano, drugim istotnym zagadnieniem podejmowanym w badaniach odnowy wsi, począwszy od lat 90. ubiegłego stulecia w Niemczech, był rozwój nowych funkcji wsi – pozarolniczych. Wynikało to nie tylko ze zmiany postrzegania wsi (od przestrzeni produkcyjnej do konsumpcyjnej), ale również z konieczności dostosowania gospodarki do ówczesnych wymogów rozwojowych. W przypadku Niemiec zagadnienie to było szczególnie ważne także ze względu na zjednoczenie kraju na początku tej dekady i kontrasty między „starymi” a „nowymi” landami.

Choć zjednoczenie Niemiec dało pewne możliwości rozwoju krajowi, to jednak, zwłaszcza w początkowych latach, było swoistym zaburzeniem gospodarki obszarów wiejskich i wyzwaniem dla ich rozwoju (Schrader, Tissen 1994; Wilson 1999; Wirth 1996). W czasie zjednoczenia odnowa wsi jako program działań realizowany na poziomie poszczególnych landów była obecna w „starych” landach niemal 40 lat, podczas gdy dla „nowych landów” stanowiła *novum* (Wilson 1999). Odnowę wsi w kontekście ekonomicznym postrzegano jako „element rozwoju wsi” (Magel 1991), „narzędzie rozwoju społecznego i ekonomicznego obszarów wiejskich” (Schopen 2001; Chigbu 2012) czy wreszcie kluczową „politykę rozwoju obszarów wiejskich” i jednocześnie katalizator dalszych inicjatyw (Wilson 1999).

W analizowanym okresie realizacji programu odnowy wsi podjęto próbę nadania wsi nowych funkcji – pozarolniczych (Wilson 1999). Taka polityka kształtowania programu odnowy wsi była obecna na obszarze tak „starych”, jak „nowych” landów, choć z pewnymi różnicami. W tych drugich większy priorytet miało wciąż rolnictwo, ze względu na „jego znaczenie ekonomiczne, społeczne i polityczne” (Wilson 1999, s. 247). Niemniej już w kontekście rynku pracy i tworzenia miejsc pracy podkreślano znaczenie pozostałych sektorów (Schrader, Tissen 1994; Wilson 1999). Innymi celami odnowy wsi na tych obszarach była poprawa stanu infrastruktury i renowacja budynków, co finalnie miało także służyć wyrównaniu standardu życia mieszkańców obu części zjednoczonego kraju (Wilson 1999).

Dietrich Wiebe (1991) z kolei dostrzegł kilka typów wiosek, jakie wykształciły się w „nowych” landach po 1945 r., a co za tym idzie – pojawienie się różnych

problemów na obszarach wiejskich, nie tylko tych związanych z modernizacją rolnictwa. Zróznicowanie obszarów wiejskich musiało więc wymuszać różne podejście do ich rozwoju (Schopen 2001), w związku z czym lokalne cele odnowy wsi „różnią się między gminami lub regionami – w zależności od tego, co tworzy największą potrzebę lub wizję” (*Ustawa o scalaniu gruntów* Republiki Federalnej Niemiec z 1994 r., za: Chigbu 2012, s. 211).

Nie bez znaczenia dla odnowy wsi były postulaty rozwoju zrównoważonego (Agenda 21 1993). Odnowa wsi, jako polityka rozwoju obszarów wiejskich, powinna stale nawiązywać do jego zasad (Schopen 2001). Dlatego samopodtrzymywalność efektów zakładał już sam program odnowy wsi. Jako że udział w programie danej wsi był skończony w czasie oraz w związku z tym, że odnowę wsi postrzegano jako program nadający pęd dalszym inicjatywom prorozwojowym (Wilson 1999), celem odnowy była pewna stała zmiana odnawianego obszaru – budowa w społecznościach zdolności do podejmowania dalszych, oddolnych inicjatyw, wzbudzenie potencjału własnego wsi, wykorzystanie jej zasobów i kapitału mieszkańców.

Podsumowując tę część pracy, odnowa wsi w wymiarze ekonomicznym wiązała się z próbami tworzenia nowych funkcji wsi. Można ją zatem w pewnym stopniu utożsamiać z rozwojem wsi według paradygmatu rozwoju wielofunkcyjnego (por. Wolski, Sykała 2016). Jednocześnie za odnowę „nowych” landów w Niemczech uważano wyrównanie standardu życia ich mieszkańców względem „starych” landów (Wilson 1999). Tym samym te drugie uznano za pewien poziom odniesienia, a landy byłej NRD za nierozwinięte w dostatecznym stopniu i z tego względu wymagające odnowy. Stąd można stwierdzić, że odnowa była rozumiana także jako pewna konwergencja regionalna lub rozwój zapóźnionych obszarów.

3.5. Perspektywa anglosaska – rozwój społeczności kluczem do ekonomicznej regeneracji obszarów wiejskich

Zbliżoną perspektywę badań prezentowali naukowcy z krajów anglosaskich. Prace te podejmowały problematykę odnowy wsi przede wszystkim w dwu kontekstach: ekonomicznym (lub ekonomiczno-demograficznym) i formacji kapitału społecznego (zaangażowania w proces społeczeństwa, budowy partnerstw), przy czym oba były ze sobą powiązane⁶. Za punkt odniesienia rozważań przyjęto przede

⁶ Badania odnowy wsi w nurcie anglosaskim, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych, sięgają korzeni programów mających na celu rozwój i aktywizację społeczności lokalnych (*community development*) (Kaleta 2007). Zdaniem autora niniejszej pracy większy nacisk kładziono w nich jednak na sam rozwój społeczności, a nie na rozwój wsi i jego korzyści dla społeczności. Jednocześnie perspektywa tamtych badań była wyraźnie socjologiczna.

wszystkim ubytek ludności oraz brak dostatecznej liczby miejsc pracy, zwłaszcza w sektorach innych niż rolniczy.

Wielu badaczy postrzegало więc przedsiębiorczość jako klucz do rewitalizacji wsi w aspekcie ekonomicznym. Wymieniano tutaj zarówno typy działalności bezpośrednio związane ze specyfiką wsi (turystyka wiejska, produkty wiejskie), jak i każde inne mające po prostu miejsce w przestrzeni wsi (Gładwin i in. 1989; John 1989; Johnson 1989). Także tworzenie miejsc pracy było postrzegane jako kluczowe, stąd w niektórych pracach w zasadzie stawiano znak równości między odnową a nowymi miejscami pracy (zob. Keane, Garvey 2005; Lehrer 2010; Gkartzios, Norris 2011; Kulscar, Bolender 2011). Wreszcie ważną rolę przypisywano turystyce na obszarach wiejskich jako formie gospodarki zorientowanej na konsumpcję (Rofe 2012). Poza uzyskiwaniem ekonomicznych efektów jej rozwijanie w opinii naukowców służyć miało także ochronie krajobrazu wiejskiego (Lane, Kastenholz 2015). Wybrane formy tej turystyki mogły służyć z kolei zachowaniu tożsamości regionów i promocji jego wyrobów (Everett, Aitchison 2008). Obie te cechy są wysoce pożądane w kontekście odnowy wsi.

Jeśli chodzi o wiejską przedsiębiorczość, nowe miejsca pracy czy rozwijanie nowych funkcji, zagadnieniem nieodłącznym są umiejętności i kapitał mieszkańców wsi. Aileen Stockdale (2005; 2006) jest zdania, że ważną rolę w procesie ekonomicznej odnowy wsi pełnią migranci⁷. Często bowiem osoby te wykazują się wyższą przedsiębiorczością i kompetencjami biznesowymi, stąd między innymi tworzą nowe miejsca pracy na wsi.

Na powyższe zagadnienia nakładają się kwestie społeczne, takie jak problem niskiego kapitału społecznego czy pewnych jego składowych, tj. zaangażowania społeczeństwa w działania na szczeblu lokalnym i budowy partnerstw publiczno-prywatnych, których celem było podejmowanie inicjatyw na rzecz szeroko rozumianego rozwoju lokalnego. Taki punkt widzenia zaprezentowali Michael Murray i Larry Dunn (1996). Ich zdaniem, na ekonomiczną regenerację wpływ ma społeczność lokalna – jej zaangażowanie, „inicjatywność” i umiejętności lub ogólnie, kapitał. Dokonując wartościowania efektów podejmowanych działań, należy skupić uwagę na tych właśnie cechach mieszkańców danego obszaru i poszukiwać w nich odpowiedzi na temat zarówno powodzenia, jak i niepowodzenia pewnych działań czy projektów.

„Rozwój wsi kierowany przez społeczność” był przedmiotem dużej uwagi w Europie Zachodniej i Stanach Zjednoczonych już w latach 90. ubiegłego wieku

⁷ Autorka ta postrzegala także migracje na obszary wiejskie jako bardzo istotny, lecz nie do końca wykorzystywany, element budowy kapitału społecznego wsi. Tematykę migracji na obszary wiejskie i różne jej wymiary oraz przyczyny szeroko opisano ponadto w pracy pod redakcją Paula Boyle'a i Keitha Halfacree (1998).

(Murray, Dunn 1996, s. 89). Włączenie społeczności w proces odnowy jest zgodnie postrzegane przez naukowców jako niezwykle istotne dla zarówno bieżących jego rezultatów, jak i na potrzeby nadania tym результатам podtrzymywalności w przyszłości (McKane 1994; Murray, Dunn 1996; Bebbington 1998; Osborne, Williamson, Beattie 2004; Williamson, Beattie, Osborne 2004). Karen McArdle (2012) dodaje, że istotne jest jej włączenie na jak najwcześniejszym etapie działań – rozpoznania potrzeb i planowania działań. Zaangażowanie lokalnych społeczności powinno polegać także na faktycznym wydobyciu z niej wiedzy czy pomysłów, a także włączeniu w proces tych osób, które McArdle (2012, s. 338) nazywa „trudnymi w dotarciu” (ang. *hard to reach*), a więc niechętnych do partycypacji.

Szeroko na ten temat pisze Robert Rodale (1987). Po pierwsze, negatywnie odniósł się do programów rozwoju wyraźnie skoncentrowanych na efektach ekonomicznych, które – stanowiąc częstokroć różnego typu interwencje zewnętrzne – ignorowały zasoby wewnętrzne obszaru. Po drugie, postrzeganie odnowy sprowadził w dużej mierze do odnowy społeczności jako kluczowego zasobu danego obszaru. Wreszcie, wyraził pogląd, że pierwszym krokiem w celu odnowy społeczności jest zaangażowanie tej społeczności w proces jej odnowy. David Wilcox i Diane Warburton (1988) oraz Christofos Zografos (2007) dodają, że taka odnowa może być realizowana za pomocą ekonomii społecznej, upatrując w tym rolę przedsiębiorstw reinwestujących zyski w cele społeczne lub we wspólnotę.

W pracach anglosaskich „odnowa” oznaczała więc pewne wyjście z kryzysu (ang. *rural decline*) czy odwrócenie negatywnych trendów określonych zjawisk na obszarze wiejskim (Osborne, Williamson, Beattie 2004). Kryzys ten był postrzegany w kategoriach głównie demograficznych lub rynku pracy lub obu tych czynników jednocześnie, jako wykazujących wysoką od siebie zależność. Stąd odnowę traktowano jako pewien cel, pożądany – choć bliżej nieokreślony – stan obszarów wiejskich. O związkach między ekonomicznymi a społecznymi celami działań na rzecz odnowy wsi wnioskować można także z retoryki, jaką posługiwano się, oceniając te pierwsze. McArdle (2012), dokonując ewaluacji jednego z programów odnowy w Szkocji, nie posługuje się terminami takimi jak „rezultat” czy „efekt”. Zastępuje je „odpowiedzią na potrzeby”. Stanowi to doskonałe podsumowanie rozważań na temat odnowy wsi z perspektywy anglosaskiej, gdzie odnowa, choć widziana wyraźnie poprzez pryzmat gospodarki obszarów wiejskich, miała swój nieodłączny społeczny pierwiastek. W opinii autora można stwierdzić, że wspomniany wcześniej, docelowy, choć nie do końca określony stan obszarów wiejskich, jaki ma powstać po działaniach odnawiających, to właśnie stan, w którym społeczność wiejską cechuje zdolność do podejmowania wyzwań współczesności.

3.6. Inspiracja czy równoległa dyskusja? Odnowa wsi w pozostałych krajach

Odnowa wsi w pozostałych krajach (europejskich czy też położonych na innych kontynentach) nie doczekała się tak dużego zainteresowania ze strony badaczy jak w Niemczech (tu wyjątkowo), Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych. Prawdopodobnie wynika to z mniej bogatej tradycji działań na gruncie praktycznym skupionych na odnowie wsi. Istotny jest także brak dostępu do wielu tych prac, które – jeśli dotyczyły opisu doświadczeń – nie były pracami o zasięgu międzynarodowym. Ze względu na fakt, że w pozostałych krajach takich prac dotyczących odnowy było mniej, trudno też mówić o ich wyraźnym skoncentrowaniu wokół określonego problemu czy tożsamym postrzeganiu samej odnowy, tak jak obserwowano to w pracach niemieckich i anglosaskich. Z tego powodu w dalszej części pracy skupiono się na przedstawieniu wybranych prac, które przyczyniły się do udzielenia odpowiedzi na pytanie, czym jest odnowa wsi.

Starając się powiązać podejścia badawcze do tematu odnowy wsi obecne w Niemczech, Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych z tymi obecnymi w pozostałych częściach świata, ponownie zacząć należy od przedstawienia odnowy wsi w wymiarze materialno-przestrzennym. W krajach Unii Europejskiej działania modernizacyjne i renowacyjne w dużej mierze były finansowane ze środków unijnych dedykowanych obszarom wiejskim (zob. Hudeckova, Sevcikova 2007; Mickiewicz, Mickiewicz 2015). Stąd jako przedmiot badań odnowa wsi przybrała definicje zbieżne z jej rozumieniem w polityce europejskiej – tzn. zawężone do działań w gruncie rzeczy podstawowych. Renowacja dziedzictwa materialnego wsi była także zadaniem wielu krajowych polityk i w takich przypadkach częstokroć – np. poprzez wykorzystanie tego dziedzictwa dla celów rozwoju turystyki – postrzegano ją jako element szerszego procesu odnowy ekonomicznej obszarów wiejskich (Silva 2010; Fonseca, Ramos 2012). Zwracano także uwagę na dylematy związane ze współczesną funkcją budynków niepełniących już swojej oryginalnej funkcji (np. budynków wykorzystywanych niegdyś rolniczo). Z jednej strony potrzebna jest ich renowacja i ponowne wykorzystanie, co zapobiega ich niszczeniu. Z drugiej strony ich renowacja i adaptacja do nowej funkcji nie powinny prowadzić do utraty pewnej wiejskiej tradycji, co wskazuje na związek typu i wyglądu zabudowy z tożsamością miejsca (van der Vaart 2000).

Podobnie do prac niemieckich i anglosaskich, w Europie Środkowej i Wschodniej postrzegano odnowę w jej wymiarach ekonomicznym i społecznym. Przede wszystkim zauważono wysoką dynamikę przemian obszarów wiejskich, w zakresie transformacji zarówno funkcji, jak i społeczności, oraz konieczność dostosowania do nich działań (Kranjcevic 2000; Pospech 2014). Odnowę wsi także postrzegano jako nadanie nowej funkcji obszarom wiejskim, zwłaszcza po kryzysie, jaki objął

rolnictwo (Pospech 2014). W kontekście preferowanych funkcji obszarów wiejskich wskazywano przede wszystkim turystykę (dowody na pozytywny wpływ turystyki na odnowę wsi w tych aspektach w krajach azjatyckich przedstawili choćby Atsuko Hashimoto i David Telfer [2010] oraz Baoren Su [2011; 2013]). Przejście z funkcji rolniczych (produkcyjnych) na turystyczne (konsumpcyjne) – zarówno poszczególnych gospodarstw rolnych, jak i całych wsi – widziane było jako naturalny ruch w kierunku poprawy sytuacji gospodarczej obszaru i jednocześnie działanie będące faktyczną odnową tego obszaru ze względu na jakość dokonanej zmiany.

Podobnie widziano także kwestię podtrzymywalności efektów prowadzonych działań. John Knight (1994) postrzegał odnowę wsi jako próbę nadania lub przywrócenia jej pewnej samodzielności w obliczu załamania demograficznego i ekonomicznego. Można dostrzec tutaj także odwołanie do pierwotnego stanu wsi, która stanowiła niegdyś środowisko w pewien sposób przyrodniczo-gospodarczo samowystarczalne. Jego badania, podobnie jak inne prowadzone w Japonii (Fujimoto 1992), wskazują też na rolę społeczności w tym procesie. Odnowa wsi widziana była także jako remedium dla zachodzących w tym kraju negatywnych procesów gospodarczych – wysokiego stopnia urbanizacji i tempa rozwoju miast oraz demograficznych – starzenia się społeczeństwa (Fujimoto 1992); autor ten mówi wręcz o „wypompowaniu” wiejskiej populacji w Japonii i „porzuceniu” rolników (1992, s. 10).

Relatywnie niższe zaawansowanie prac dotyczących odnowy wsi w Europie Środkowej i Wschodniej nie oznacza, że nie podejmowano zagadnień fundamentalnych dla tego procesu. Pavel Pospech (2014) w dyskusji nad wiejskością i jej obliczami we współczesnych Czechach stawia choćby pytanie, do jakiego stanu (pierwotnego) należy odwoływać się, mówiąc o odnowie. Innymi słowy, czym jest sama „odnowa” i jaki kierunek zmian ona wyraża. Jego zdaniem, odnowa wsi powinna oznaczać powrót do określonych wartości, głównie ze względu na pewną jakość tych wartości⁸. To społeczno-kulturowe postrzeganie odnowy jest więc w pewien sposób niezależne od miejsca.

3.7. Odnowa wsi w ujęciu międzynarodowym a perspektywa polskich prac naukowych

W niniejszym rozdziale zestawiono rezultaty przeprowadzonego systematycznego przeglądu literatury naukowej o zasięgu międzynarodowym dotyczącej

⁸ Pospech (2014) w swoich rozważaniach nawiązał do koncepcji wiejskiej idylli, która była szeroko dyskutowana przez geografów społecznych anglosaskich (np. Mingay 1989; Halfacree 1996; Bell 2006). Koncepcja ta zakłada postrzeganie wsi poprzez pryzmat w znacznej mierze pozytywnych cech, które to często bywają idealizowane (np. przez media czy też przyjezdnych).

znaczenia i sposobów rozumienia odnowy wsi z wybranymi, aczkolwiek w opinii autora kluczowymi, polskimi pracami naukowymi podejmującymi tę tematykę.

Na wstępie tej części rozważań przede wszystkim warto zwrócić uwagę na dwie kwestie. Po pierwsze, pionierskie polskie prace naukowe powstały na początku lat 90. XX w., a więc w okresie wzrostu zainteresowania społecznymi aspektami odnowy wsi (np. praca pod redakcją Marii Wieruszewskiej z 1992 r.). Inicjatorem tego naukowego zainteresowania odnową wsi w Polsce był Andrzej Kaleta. Jego rozważania, podobnie jak innych polskich naukowców, nie tylko się wpasowały w ten nurt, lecz także istotnie go wzbogaciły, koncentrując się niejednokrotnie właśnie na samej naturze odnowy wsi (czy też obszarów rustykalnych). Po drugie, pierwsze działania z zakresu odnowy wsi w Polsce były wzorowane na modelowych przedsięwzięciach niemieckich i austriackich oraz doświadczeniach tamtejszych wiosek. Wyróżnić należy działalność zwłaszcza Waława Idziaka (ówczesne województwo koszalińskie) i Ryszarda Wilczyńskiego (ówczesne opolskie), w mniejszym stopniu Tomasza Parteki (ówczesne gdańskie). Zasadne zdaje się zatem przedstawienie, choćby w zarysie, rozważań nad perspektywą rodzimych prac naukowych dotyczących odnowy w odniesieniu do perspektywy prac przedstawionych we wcześniejszej części artykułu.

Wieruszewska (1992) odnowę wsi łączy przede wszystkim z kulturą. Jej zdaniem, choć odnowa wskazuje na przyszłość, nie odcina się od przeszłości i tożsamości kultury. Pogląd ten wywodzi z szerszych obserwacji, mianowicie: problemu utraty wiedzy i mądrości kultur rolniczych i zerwania połączenia między przeszłością, teraźniejszością i przyszłością, a w konsekwencji rozpadu ogniwa tradycji oraz postrzegania samej przyszłości częściej w kontekście wyzwań cywilizacyjnych aniżeli kształtu kultury. Autorka jest zdania, że postęp nie wyklucza tradycji, a więc ciała spajającego przeszłość z przyszłością, i na tej podstawie formułuje wniosek, że „[...] utrzymanie tożsamości kulturowej jest obroną przed nicością, warunkiem istnienia i rozwoju” (Wieruszewska 1992, s. 10).

Ten precyzyjnie wyrażony kierunek myślenia o odnowie wsi obecny jest także u Kalety (1992; 2007). Autor ten zwraca przede wszystkim uwagę na swoiste spustoszenie, jakie na wsi wyrządziły działania podejmowane w myśl paradygmatu modernizacyjnego, który sprowadzał się do myślenia o wsi kryteriami industrialno-urbanizacyjnymi (postrzeganie wsi poprzez społeczno-kulturowe cechy miasta i przenoszenie przemysłowych wzorców rozwoju na tereny wiejskie (por. Braun, Dimroth, Pieper 1978; Kniewel 1997)). Właśnie w kontekście zmiany ówczesnego paradygmatu myślenia o wsi autor ten postrzega jej odnowę. Można więc wnioskować, że odnowa wsi polegać miała w latach 90. przede wszystkim na zmianie sposobu myślenia w duchu „nowej ideologii rustykalnej Europy” (Kaleta 1992, s. 15), co współcześnie należy utożsamiać z paradygmatem rewitalizacyjnym. Autor

ten jasno wskazuje także, że powyższe zmiany powinny mieć przede wszystkim przełożenie na działania podejmowane w sferze praktycznej. Odnowę wsi postrzega bowiem głównie jako „zespół działań praktycznych, ale o bardzo nowoczesnej podbudowie teoretycznej, będących reakcją na kryzys wsi i rolnictwa” (Kaleta 2007, s. 82). Zdaniem Krystiana Heffnera (2007), presja urbanizacji i uprzemysłowienia rolnictwa wobec współczesnej wsi jest wręcz naturalnym zjawiskiem. Reakcją na tę presję są inicjatywy „odnawiające” wieś i właśnie dlatego jest ona istotna.

Kaleta (1996), podobnie jak później Heffner (2007) oraz Idziak i Wilczyński (2013) dostrzegają potrzebę traktowania wsi w sposób całościowy, gdzie poszczególne jej składowe są ze sobą wysoce zintegrowane – zarówno mieszkańcy między sobą, jak i mieszkańcy z ziemią. Takie stanowisko nie tylko podkreśla relacje tak specyficzne dla środowiska wiejskiego i tak głęboko zakorzenione w jego tożsamości, lecz także przywołuje na myśl rozumienie odnowy wsi zaprezentowane przez część badaczy anglosaskich, mianowicie, że to odnowa społeczności stanowi centralne wyzwanie odnowy wsi w ogóle (np. Rodale 1987; McArdle 2012). Odnowa zachodzi więc w takim organizmie, jest w pewien sposób domknięta do pewnego obszaru, a zdaniem autora niniejszej pracy, obszaru będącego także przestrzenią „miejsc”, w nawiązaniu do koncepcji Tuana (1987). Powyższe jeszcze bardziej nabiera znaczenia, jeśli uwzględnimy fakt, że wieś to twór mały i w pewien sposób wyizolowany (Kaleta 1996).

Kolejną kwestią, na którą zwracają uwagę zarówno Wieruszewska (1992), jak i Kaleta (1992), jest pewien rozdźwięk w celach dwu podstawowych, jak się wydaje, typów działań, jakie są podejmowane w przestrzeni wiejskiej – na rzecz poprawy standardu życia i jakości życia. Przede wszystkim wskazują pozornie tylko prosty wniosek, że te pierwsze nie muszą wpływać na te drugie. Przeciwnie myślano właśnie w dobie uprzemysłowienia wsi, gdy skupiono się na poprawie materialnych warunków życia ludności (jednakże zbyt „mechanicznie”). Prezentowany przez nich sposób postrzegania procesu odnowy wsi wpisuje się w jej społeczny wymiar, łatwo znaleźć tutaj powiązania choćby z pracami Magela (1991), Knievel (1997), Uchendu Chigbu (2012) czy Pospęcha (2014) traktującymi m.in. o odnowie „duchowej” i tożsamości. Jego inspiracje można znaleźć także w austriackich doświadczeniach z zakresu realizacji programu odnowy wsi, co dowodzi wzajemnego przenikania się obu sfer obejmujących odnowę wsi – teorii i praktyki.

Perspektywę poszerzoną o praktyczne doświadczenia przedstawiają Wilczyński (2003) i wspomniani wcześniej Idziak i Wilczyński (2013)⁹. Wskazują oni zatem, co z ową praktycznością jest nieuchronnie powiązane, na ekonomiczne aspekty

⁹ Prace tych autorów prezentują także bogatą historię doświadczeń austriackich i niemieckich oraz zawierają wiele praktycznych opisów i komentarzy w zakresie realizacji prac.

odnowy wsi, choć – jak się zdaje – nie upatrują w tych czynnikach klucza do powodzenia realizowanych przedsięwzięć. Mimo że przedstawiają oni kilka definicji odnowy wsi, warto odnieść się do tej, zgodnie z którą: „Odnowa wsi to zaplanowany i realizowany przez wiejską wspólnotę proces rozwoju oparty na lokalnych zasobach i wykorzystujący zewnętrzne wsparcie” (Wilczyński 2012, s. 2), w czym można upatrywać nawiązań do neoendogenicznych koncepcji rozwoju obszarów wiejskich¹⁰ i co wpisuje się w społeczne postrzeganie odnowy, gdzie „[...] Społeczność wiejska jest w centrum procesów odnowy wsi” (Chigbu 2012, s. 211).

W przedstawionych polskich pracach podejmujących problem tego, czym jest odnowa wsi, dominuje więc odniesienie się do jej społecznego wymiaru, co współcześnie wciąż stanowi dominujący nurt w postrzeganiu odnowy (pomimo ich „nawarstwiania” się z biegiem czasu). Dostrzega się także złożoność odnowy, co wskazuje z kolei, że utożsamia się ją ze zmianami znacznie szerszymi aniżeli projekty punktowe i skoncentrowane na celach krótkoterminowych. Warto przy tym wskazać, że taki obraz odnowy wsi wzbogacają prace dotyczące przestrzennych aspektów prowadzonych działań odnawiających, tj. przede wszystkim ładu przestrzennego i architektonicznego oraz zagadnień krajobrazu wiejskiego, w tym kulturowego (np. Niedźwiecka-Filipiak 2010; Niedźwiecka-Filipiak, Filipiak 2012). Niemniej i tutaj autorzy zauważają, że odnowa wsi jest działaniem wykraczającym zasięgiem poza te aspekty, a same przekształcenia środowiska wiejskiego są wysoce skomplikowane.

4. W kierunku zrozumienia – systematyzacja pojęcia odnowy wsi i jej problematyka w ujęciu modelowym

Jak dowodzą zaprezentowane we wcześniejszej części artykułu rezultaty przeglądu literatury naukowej dotyczącej odnowy wsi, jest ona rozumiana różnie, a przy tym niektóre sposoby jej postrzegania są mniej (odnowa jako „narzędzie”, „element” lub „polityka” rozwoju, odnowa jako modernizacja) lub bardziej złożone. W tej drugiej grupie znaczeń odnowę traktowano jako pewien bliżej nieokreślony docelowy stan obszarów wiejskich (kwestią otwartą pozostawała jednak skończoność procesu odnowy i – jeśli odnowa wsi miałyby mieć swój koniec – jak wyglądać miałby stan, po osiągnięciu którego dalsze działania nie byłyby konieczne). Nazywano nią także pewien ogólny cel wszystkich podejmowanych działań, co, zdaniem autora, sprowadza się do zrównania jej z pojęciem rozwoju, z tą różnicą, że odnowa zachowuje pierwiastek „przywracania” czegoś.

¹⁰ Szerzej na ten temat piszą Wolski i Sykała (2016). Ich zdaniem także „odnowa wsi to odnowa jej zasobów” (s. 33).

Starając się usystematyzować te znaczenia odnowy wsi, niezależnie od ich stopnia złożoności, możemy mówić o odnowie wsi jako:

- 1) poprawie stanu zagospodarowania przestrzeni i inwestycjach w infrastrukturę;
- 2) rozwoju (ekonomicznym) obszarów wiejskich będących w „kryzysie” (*rural decline*);
- 3) rozwoju (ekonomicznym) obszarów wiejskich w ogóle, uznanych z natury rzeczy za „zapóźnione” względem obszarów miejskich (stąd wymagających impulsów rozwojowych) lub względem innych obszarów wiejskich (stąd wymagających wyrównywania poziomu życia);
- 4) zapobieganiu negatywnym zjawiskom społecznym i demograficznym;
- 5) rozwoju / filozofii bieżącego funkcjonowania wsi zachowującej jej wartości i wpływającej na ich jakość.

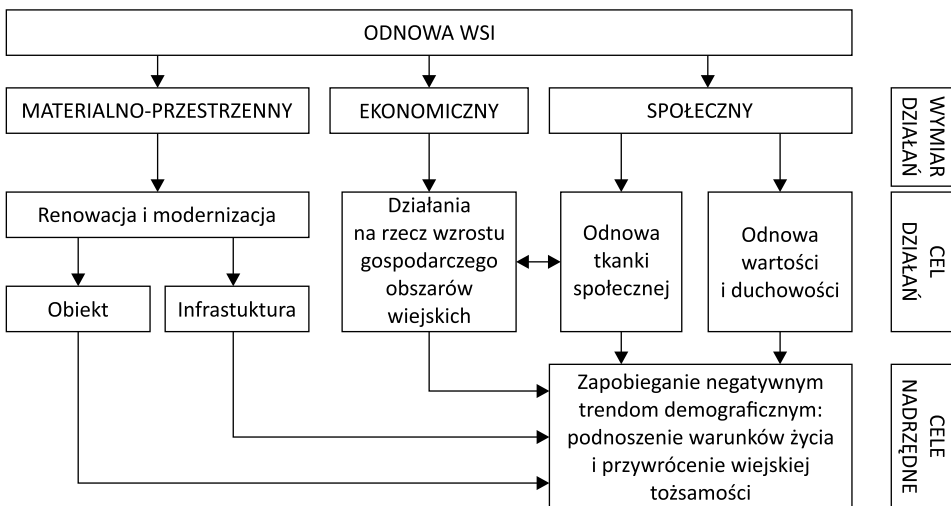
Cztery pierwsze znaczenia dotyczą kwestii dających się wyrazić obiektywnie. Pierwsze znaczenie jest najbardziej podstawowe i dotyczy wyłącznie fizycznej przestrzeni. Znaczenia 2. i 3. wyrażają ten sposób rozumienia odnowy wsi, który sprowadza się do działań na rzecz rozwoju ekonomicznego. W drugim znaczeniu mowa jest o obszarach znajdujących się w „kryzysie”, a więc o pewnych stwierdzonych cechach tych obszarów. Często cechy te przedstawiano na zasadzie relacji między obszarami objętymi kryzysem a obszarami o lepszej kondycji społeczno-gospodarczej (np. migracje z obszaru objętego kryzysem do obszaru nim nieobjętego, mniejsza podaż miejsc w pracy na obszarze kryzysowym niż na obszarze o lepiej rozwiniętym rynku pracy). W znaczeniu 3. mamy do czynienia z pewnym wzorcem – miejskim lub wiejskim. Miasta powszechnie uważane były za motory rozwoju ekonomicznego. Wsi nie tylko nie przypisywano podobnych atrybutów, lecz także z natury rzeczy uznano ją za „zapóźnioną”. Obszary wiejskie są także wewnętrznie zróżnicowane pod względem poziomu rozwoju, stąd naturalne było wyłonienie się pewnych wiejskich wzorców, których ścieżki rozwoju próbowano przeszczepiać na inny wiejski grunt. Z racji nieposiadania cech takich, jakie posiada wybrany wzorzec, dany obszar wymagał odnowy.

Znaczenie 4. dotyczy zapobiegania określonym zjawiskom społecznym i demograficznym. Może być to następstwo działań, o których mowa wcześniej (np. zapobieganie odpływowi mieszkańców w następstwie działań na rzecz poprawy rynku pracy na obszarach wiejskich), ale też cel sam w sobie (co może sprowadzać się do zachowania wsi w ogóle).

Ostatnie, 5. znaczenie odnowy wsi dotyczy kwestii niedającej się wyrazić w sposób obiektywny i niemierzalnej, jaką są wartości symboliczne. Nie bez znaczenia jest więc wskazane rozróżnienie „obszarów wiejskich” i „wsi”, gdzie ta druga jest miejscem rozumianym jako przestrzeń „zamknięta, ucłowieczona [...], centrum

ustalonych wartości” (Tuan 1987, s. 75). W takim znaczeniu odnowa wsi oznacza zachowanie lub przywrócenie wartości wsi.

Odnowa wsi, w każdym z powyższych znaczeń, stanowi konglomerat wzajemnie przenikających się działań o różnym stopniu złożoności, mających określone cele. Cele te mogą być bieżące, tj. być osiągnęte od razu w następstwie realizowanych działań i służyć realizacji bardziej „prostych” potrzeb (co nie oznacza mniej ważnych). Mogą to też być cele o wiele bardziej zakorzenione w przyszłościowej wizji wsi i służyć pewnym uniwersalnym wartościom. Odnowa wsi, jak zilustrowano to dokonaną systematyzacją prac naukowych jej dotyczących, zachodzi w trzech wymiarach – materialno-przestrzennym (do którego można przypisać znaczenie 1.), ekonomicznym (znaczenia 2. i 3.) i społecznym (znaczenia 4. i 5.). Każdy z nich ma cele sobie właściwe i pewną wspólną płaszczyznę celów „uniwersalnych”, osiągniętych w pewnym następstwie i po pewnym czasie. Tymi wiejskimi uniwersalami są ludzie (rozumiani także jako wspólnota), ich dobrobyt (rozumiany także jako jakość życia) oraz tożsamość (rozumiana także jako wartości życia wiejskiego). Do nich również odnoszą się nadrzędne cele odnowy wsi, a więc kolejno: zapobieganie negatywnym trendom demograficznym, podnoszenie warunków życia na wsi i przywrócenie wiejskiej tożsamości (rysunek 1). Takie holistyczne i w kategoriach finalnych rozumienie celów odnowy wsi jest zbieżne choćby z punktem widzenia zaprezentowanym przez wspomnianych już Chigbu (2012) i Pospecha (2014).

Rysunek 1. Problematyka odnowy wsi w ujęciu modelowym
Figure 1. Rural renewal issues in a model approach

Źródło: opracowanie własne.
 Source: own study.

Cele nadrzędne są z jednej strony zwrócone ku społecznemu rozumieniu odnowy wsi, z drugiej stanowią zaś swoisty parasol okalający działania we wszystkich trzech wymiarach odnowy. Przestrzeń wiejska, raz jeszcze nawiązując do Cranga i Thrifta (2000), jest przestrzenią należącą do jej mieszkańców, społeczność wiejska jak nigdzie indziej jest fundamentem tej przestrzeni. Jednakże na byt tych ludzi jako mieszkańców wsi składają się czynniki obiektywne, takie jak warunki życia, i subiektywne, czyli identyfikacja z miejscem. Dopiero zapewnienie obu tych składowych sprawia, że wieś istnieje i jest zamieszkała nie „tylko” przez ludzi, lecz także przez społeczność wiejską, mającą określone cechy.

Na cele nadrzędne składają się cele działań podejmowanych w trzech wspomnianych wcześniej wymiarach: materialno-przestrzennym, ekonomicznym i społecznym. W wymiarze przestrzennym celami odnowy są albo renowacja, albo modernizacja. Tyczyć się one mogą zarówno obiektów (przy czym jako obiekt traktuję tutaj również przestrzenie takie jak np. plac targowy), jak i infrastruktury. „Renowacja”, zgodnie ze słownikiem języka polskiego, częściej dotyczy budynków (a więc obiektów) i wiąże się zwykle również z poprawą estetyki. „Modernizacja” z kolei to unowocześnienie i usprawnianie, stąd słowo to częściej występuje w kontekście infrastruktury. Modernizacja jest w tym ujęciu częścią odnowy wsi. Nie należy przy tym „uciekać” od modernizacji, mówiąc o odnowie wsi, należy jednak ciągle dostrzegać różnicę między nimi (Kranjcevic 2000).

Odnowa wsi w wymiarze ekonomicznym to *de facto* działania na rzecz wzrostu gospodarczego, który tutaj rozumiem w podstawowym znaczeniu jako zwiększanie dochodu i związane z nim zmiany strukturalne oraz wzrost poziomu życia mieszkańców. Takim celowi służą choćby te działania na obszarach wiejskich, które prowadzą z jednej strony do usprawnienia rolnictwa i wyższej jego zyskowności, czy też z drugiej do rozwoju nowych funkcji (pozarolniczych). Jeżeli jednak mają to być działania w duchu odnowy wsi, nie mogą być podejmowane w sposób „mechaniczny” i pozbawiony refleksji na temat specyfiki konkretnej wsi.

Z kolei cele odnowy wsi w wymiarze społecznym są dwojakie. Po pierwsze, dowiązują do obiektywnie wyrażalnych cech społeczności, np. umiejętności i kapitału społecznego lub marginalizacji określonych grup społeczeństwa. Po drugie, cele te wiążą się z duchowością rozumianą w kategoriach egzystencjonalnych (ale niekoniecznie nadnaturalnych). Na ten cel składa się wiele często drobnych inicjatyw (np. promowanie tradycji i lokalnych produktów, lokalna aktywność kulturowa), a w szczególności wspólna realizacja pewnych działań, wzajemne przenikanie i uzupełnianie się pomysłów i umiejętności oraz odpowiedzialność za realizowane działania, co buduje specyficzne poczucie przynależności do grupy, a w efekcie realizowanych działań – także do terytorium. Zdaniem autora, odnowa wsi w tym wymiarze powinna być odnową wartości życia wiejskiego, ale jej

plaszczyną działań jest współczesna wieś. Jej cele opierają się zatem na budowaniu pewnych relacji człowieka ze środowiskiem i z innymi ludźmi, a więc na tworzeniu wcześniej przywołanych „miejsc”.

Przedstawiona w tej części artykułu systematyzacja sposobów rozumienia odnowy wsi oraz zaproponowane modelowe ujęcie jej problematyki dowodzą różnorodności działań i celów odnowy. O tym, czym jest odnowa wsi, decydują z jednej strony wymiary działań, a z drugiej cele tych działań. Podporządkowanie celom społecznym wskazuje też, że współcześnie przeważającym ujęciem problematyki odnowy wsi jest właśnie to, które definiuje ją w kategoriach wartości życia wiejskiego i społeczności wiejskich.

5. Zakończenie

Zamierzeniem tej części artykułu jest zarówno podsumowanie wybranych wątków pracy, jak i pewna szersza refleksja dotycząca natury odnowy (wsi).

W literaturze naukowej – mowa o pracach, które powstały na podstawie przeprowadzonych badań – odnowa wsi pojawiła się na szerszą skalę w następstwie realizowanego programu odnowy wsi w Niemczech. Tamtejsze prace podejmujące tę problematykę ewoluowały w czasie od takich, których celem była ocena zapisów i efektów programów na poziomie landów, do o wiele bardziej złożonych. Późniejsze prace to już nie tylko kompleksowa ocena tych programów, lecz także badania zjawisk będących elementem odnowy wsi, ale i zjawisk wykraczających poza odnowę, gdzie to raczej ta odnowa służyła jako ich ilustracja (np. partycypacja społeczna w odnowie wsi lub działania z zakresu odnowy wsi jako przykład partycypacji społecznej). Taki charakter miały zresztą opracowania nie tylko już niemieckie, ale także anglosaskie i inne. Podejmowały przede wszystkim zagadnienia na pograniczu geografii i socjologii, tj. uwarunkowania (na różnym szczeblu, ale najczęściej lokalnym) zaangażowania społeczeństwa w działania, tworzenia się społeczności skupionych wokół konkretnego celu. Z czasem do wspomnianych geografii i socjologii dołączyły również zagadnienia z zakresu administracji publicznej czy (geografii) kultury – badano relacje między sektorem publicznym a społecznym czy też identyfikację z obszarem (miejscem) i tożsamość (regionalną lub lokalną). Wreszcie pojawiły się prace stawiające fundamentalne tezy i pytania dotyczące odnowy wsi, które miały wybitnie geograficzno-społeczno-kulturowe zakorzenienie.

We wstępie do niniejszej pracy napisano, że odnowa wsi w ujęciu praktycznym zmieniała się w czasie. Wraz z ewolucją celów programów odnowy wsi i pokrewnych polityk realizowanych na obszarach wiejskich zmieniały się także cele samych badań poświęconych temu zjawisku. Współcześnie odnowa wsi cechuje się wysoce rozwiniętym pierwiastkiem społecznym – człowiek znajduje się w centrum tychże

działań. Podobną postawę przyjęli naukowcy, gdyż w badaniach poświęconych odnowie wsi dominuje wzorzec postscjentyficzny. Jednocześnie należy wspomnieć, że prace podejmujące problematykę odnowy wsi wyraźnie nawiązywały do głównych koncepcji badawczych obecnych w naukach społecznych.

Odnowa wsi z natury rzeczy dowiązuje do pewnej hierarchii potrzeb. Nie tylko same te potrzeby są geograficznie zróżnicowane, lecz także ich hierarchia jest zależna od miejsca. Można mówić o pierwszeństwie pewnych potrzeb nad innymi. Choć odnowa wsi stawia sobie w niektórych przypadkach cele dotyczące kwestii wręcz egzystencjonalnych, muszą one nierzadko zejść na drugi plan. Trudno bowiem o odnowę wartości życia wiejskiego w przypadku braku podstawowej infrastruktury czy miejsc pracy na wsi. To właśnie te cele odnowy wsi, które cechuje możliwość obiektywizacji, cechują się największym zróżnicowaniem przestrzennym. Niezależna od miejsca pozostaje jedynie potrzeba przynależności, identyfikacji i odczuwania tożsamości.

Rezultatem zróżnicowania jest mnogość znaczeń i sposobów postrzegania samej odnowy. Nie sposób także dokonać jakiegokolwiek wartościowania różnych znaczeń odnowy, co wynika z tego, że nie mogą podlegać ocenie potrzeby mieszkańców (odmiennych) wsi. Niemniej należy stwierdzić, że odnowa zachodzi w trzech podstawowych wymiarach: materialno-przestrzennym, ekonomicznym i społecznym. Cele działań prowadzonych w tych wymiarach są albo bezpośrednie, albo kontrybuują w osiągnięciu celu nadrzędnego, który w niniejszej pracy skoncentrowano wokół trzech pojęć: ludzie, dobrobyt i tożsamość.

Kluczową kwestią z perspektywy działań na rzecz odnowy wsi jest ich „skończoność”. Słowo „odnowa” zawiera pewien paradoks, zauważalny szczególnie, gdy rozważamy odnowę wsi. Jeśli rozumieć ją tylko i wyłącznie w kategoriach materialnych, to zawarte jest w nim przekonanie o pewnym końcu. Wówczas oczekuje się bowiem, że podejmowane działania, a raczej ich efekty, prowadzić będą do określonych zmian na danym obszarze. Jednakże odnowa wsi wykracza daleko poza takie kategorie rozumowania. Nie da się przecież sparametryzować odnowy niematerialnej, co już wspomniano. Pojawiają się w związku z tym fundamentalne pytania. Mianowicie, co w gruncie rzeczy oznacza „odnowiony”, gdy myślimy o odnowie wsi holistycznie? Co miałoby tworzyć stan po odnowieniu? Kiedy wieś jest odnowiona? Kiedy następuje ten moment?

Na podstawie poddanych analizie prac naukowych, patrząc także z perspektywy wielowymiarowości odnowy wsi, prawdopodobnie nie ma odpowiedzi na to pytanie. Jeżeli bowiem efekty działań w niektórych jej wymiarach są trudne lub niemożliwe do skwantyfikowania, to równie trudne jest stwierdzenie, że zostały osiągnięte, a wieś odnowiona. By odpowiedzieć na to pytanie, można posłużyć się wskazanym wyróżnieniem wymiarów odnowy wsi i do nich oddzielnie odnieść

odpowiedź, która i tak nie będzie w pełni satysfakcjonująca, zważywszy na charakter pytania. W zasadzie możliwość stwierdzenia, że wieś została odnowiona, występuje tylko w materialno-przestrzennym wymiarze działań (co *de facto* można stwierdzić także w inny sposób – że wieś została zmodernizowana). W wymiarze ekonomicznym, uwzględniając całokształt i ciągły charakter procesów gospodarczych w regionie, kraju, a być może i na kontynencie, stwierdzenie to jest o wiele trudniejsze i obciążone błędem w szacunkach, jednak nie niemożliwe. Najtrudniejsze jest jednak w wymiarze społecznym odnowy, ze względu na, poza powodami wspomnianymi wyżej, dynamikę procesów społecznych na wsi i zjawiska takie jak konsumpcjonizm czy atomizacja społeczeństwa. Równie trudne do przewidzenia są konsekwencje rosnących możliwości komunikacyjnych, które to, obok czynników gospodarczych, wpływają na migracje i zmiany miejsca zamieszkania (zarówno odpływ mieszkańców wsi, jak i napływ mieszkańców miast). Zdaje się, że potrzeba odnowy będzie z nimi współistnieć. W związku z tym być może należałoby mówić o ciągłym „odnawianiu” wsi lub takiej konieczności przynajmniej w określonych jej wymiarach, by wyrazić ciągłość procesu. Kluczowe zdaje się przy tym kształtowanie pewnych postaw i umiejętności społeczności wiejskiej – podstawowego „nośnika” efektów odnowy.

Bibliografia

- Agenda 21 (1993). United Nations, United States.
- Bahr J., Kuhl D., Priebis A. (1991). Verbesserung der Grundversorgung ländlicher Gemeinden Schleswig- Holsteins in Rahmen der Dorferneuerung – Möglichkeiten und Grenzen. *Kieler Geographische Schriften*, 80, 1–19.
- Bebbington A. (1998). Sustaining the Andes? Social capital and policies for rural regeneration in Bolivia. *Mountain Research And Development*, 18, 2, 173–181.
- Bell D. (2006). Variations on the rural idyll. W: Cloke P., Marsden T., Mooney P. (red.), *Handbook of Rural Studies* (s. 149–160). London: Sage.
- Boland A., Cherry M.G., Dickson R. (2014). *Doing a Systematic Review: A Student's Guide*. London: Sage.
- Boyle P., Halfacree K. (red.) (1998). *Migrations into Rural Areas: Theories and Issues*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Braun H., Dimroth D., Pieper F. (1978). *Kernbebauubg landlichger Orte, Funktionswandel, Nutzung und Gestaltung, dargestellt an Beispielen in Bordrhein-Westfalen* (brak informacji o miejscu publikacji).
- Chigbu U.E. (2012). Village renewal as an instrument of rural development: Evidence from Weyarn, Germany. *Community Development*, 43, 2, 209–224.
- Cook D.J., Murlow C.D., Haynes R.B. (1997). Systematic reviews: synthesis of best evidence for clinical decisions. *Annals of Internal Medicine*, 126, 5, 376–380.

- Crang M., Thrift N. (2000). *Introduction*. W: Crang M., Thrift N. (red.), *Thinking Space* (s. 1–30). London: Routledge.
- Crouch D. (2006). *Tourism, consumption and rurality*. W: Cloke P., Marsden T., Mooney P. (red.), *Handbook of rural studies* (s. 355–364). London: Sage.
- Damyanovic D., Reiwald F. (2014). The “Comprehensive Village Renewal Programme in Burgerland” as a means of strengthening the social capital in rural areas. *European Countryside*, 1, 18–35.
- Encyclopedic Dictionary of Landscape and Urban Planning* (2010). Red. K.J. Evert. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag.
- Everett S., Aitchison A. (2008). The role of food tourism in sustaining regional identity: A case study of Cornwall, South West England. *Journal of Sustainable Tourism*, 16, 2, 150–167.
- Fonseca F.P., Ramos R.A.R. (2012). Heritage tourism in peripheral areas: Development strategies and constraints. *Tourism Geographies*, 14, 3, 467–493.
- Fujimoto I. (1992). Lessons from abroad in rural community revitalization. *Community Development Journal*, 27, 1, s. 10–20.
- Gkartzios M., Norris M. (2011). „If You Build It, They Will Come”: Governing property-led rural regeneration in Ireland. *Land Use Policy*, 28, 486–494.
- Gladwin C., Long B.F., Babb E.M., Mulkey D., Zimet D.J., Moseley A., Beaulieu L.J. (1989). Rural entrepreneurship: One key to rural revitalization. *American Journal of Agricultural Economics*, 71, 5, 1305–1314.
- Halfacree K. (1996). Out of place in the countryside: Travellers and the „rural idyll”. *Antipode*, 29, 42–72.
- Halfacree K. (2012). Diverse ruralities in the 21st century: From effacement to (re-)invention. W: Kulcsar L.J., Curtis K.J. (red.), *International Handbook of Rural Demography* (s. 387–400). Seria International Handbooks of Population, t. 3. Springer Netherlands.
- Hashimoto A., Telfer D.J. (2010). Developing sustainable partnerships in rural tourism: The case of Oita, Japan. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure & Events*, 2, 2, 165–183.
- Heffner K. (2007). Fundamenty procesu przemian aktywizacyjnych na obszarach wiejskich. W: Kłodziński M., Bład M., Wilczyński R. (red.), *Odnowa wsi w integrującej się Europie* (s. 51–66). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Henkel G. (1979). Dorferneuerung: ein gesellschaftspolitischer Auftrag an die Wissenschaft. *Berichte zur Deutschen Landeskunde*, 53, 1, 49–59.
- Henkel G. (1984). Dorferneuerung in der Bundesrepublik Deutschland. *Geographische Rundschau*, 36, 170–176.
- Henkel G. (2000). Village renewal in German – Present and future of a successful program. *Berichte Uber Landwirtschaft*, supplement, 101–107.
- Hudeckova H., Sevcikova A. (2007). The renewal of the rural cultural heritage of the Czech Republic with the support of regional policy. *Agricultural Economics*, 53, 11, 505–512.
- Huttner N. (2013). Entwicklung ländlicher Kommunen. Wenn Bürger Beteiligung ernst nehmen. *Organisationsberat Superv Coach*, 20, 23–34.
- Idziak W., Wilczyński R. (2013). *Odnowa wsi. Przestrzeń, ludzie, działania*. Warszawa: Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA.

- John D. (1989). Keys to Rural Revitalization in the 1990s: Discussion. *American Journal of Agricultural Economics*, 71, 5, 1327–1328.
- Johnson T.G. (1989). Entrepreneurship and development finance: Keys to rural revitalization: Discussion. *American Journal of Agricultural Economics*, 71, 5, 1324–1326.
- Kaleta A. (1992). Podstawowe założenia odnowy obszarów wiejskich Europy. W: Wieruszewska M. (red.), *Odnowa wsi. Między mitem a nadzieją* (s. 13–46). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Kaleta A. (1996). *Rewitalizacja obszarów rustykalnych Europy*. T. 1. *Spoleczność wiejska*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Kaleta A. (2007). Odnowa wsi z perspektywy historycznej. W: Kłodziński M., Bład M., Wilczyński R. (red.), *Odnowa wsi w integrującej się Europie* (s. 77–86). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Keane M.J., Garvey E. (2005). Measuring the employment effects of the rural renewal tax scheme. *Regional Studies*, 40, 3, 359–374.
- Kniewel M. (1997). Neue Lander – Neue Wege? Geistige Dorfentwicklung in Sachsen: Anspruch und Wirklichkeit. *Munchener Geographische Hefte*, 75, 9–28.
- Knight J. (1994). Rural revitalization in Japan: Spirit of the village and taste of the country. *Asian Survey*, 34, 7, 634–646.
- Kranjčević J. (2000). Toward the discussion on village renewal in Croatia. *Zeitschrift für Kulturtechnik und Landentwicklung*, 41, 5, 202–205.
- Kulscar L.J., Bolender B.C. (2011). If you build it, will they come? Biofuel plants and demographic trends in the Midwest. *Population and Environment*, 32, 318–331.
- Lane B., Kastenholz E. (2015). Rural tourism: the evolution of practice and research approaches towards a new generation concept? *Journal of Sustainable Tourism*, 23, 8–9, 1133–1156.
- Lehrer N. (2010). (Bio)fueling farm policy: the biofuels boom and the 2008 farm bill. *Agriculture and Human Values*, 27, 427–444.
- Lexikon – Landschafts- und Stadtplanung* (2001). Red. K.J. Evert. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag.
- Magel H. (1991). Europäische Aufgabe Dorf- und Landschaftsentwicklung. Aktuelle Anmerkungen zum Stellenwert und Weg der Landlichen Neuordnung in Bayern. *Zeitschrift für Vermessungswesen*, 116, 8–9, 325–332.
- Magel H. (2000). Village renewal – Model for self-initiative and future orientation. *Zeitschrift für Kulturtechnik und Landentwicklung*, 41, 6, 274–278.
- Marsden T. (1999). Rural futures: The consumption countryside and its regulation. *Sociologia Ruralis*, 39, 501–520.
- Mayer S. (1997). Citizen participation in village renewal – experiences from the preliminary phase. *Munchener Geographische Hefte*, 75, 103–126.
- McArdle K. (2012). What makes a successful rural regeneration partnership? The views of successful partners and the importance of ethos for the community development professional. *Community Development*, 43, 3, 333–345.
- McKane A. (1994). Rural regeneration in Northern Ireland. *ICE Proceedings Municipal Engineer*, 103, 2, 85–92.

- McKibbin A.K. (2006). Systematic reviews and librarians. *Library Trends*, 55, 1, 202–215.
- Mickiewicz B., Mickiewicz A. (2015). Analysis of activities implemented within the axis III „the quality of life in rural areas and diversification of the rural economy” rural development programme 2007–2013. *Economic Science for Rural Development*, 39, 208–217.
- Mingay G.E. (red.) (1989). *The Rural Idyll*. London: Routledge.
- Murdoch J., Pratt A. (1993). Rural studies: Modernism, postmodernism and the „post rural”. *Journal of Rural Studies*, 9, 411–427.
- Murray M., Dunn L. (1996). Capacity building for rural development in the united states. *Journal of Rural Studies*, 1, 1, 89–97.
- Niedźwiecka-Filipiak I. (2010). Problematyka zachowania tradycyjnego wizerunku wsi polskiej. *Architecturae et Artibus*, 1, 55–62.
- Niedźwiecka-Filipiak I., Filipiak P. (2012). Wpływ stopnia modyfikacji zabudowy na wartość kulturową wsi w Polsce południowo-zachodniej. W: Szmygin B. (red.), *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków* (s. 151–160). Warszawa–Lublin: Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Biuro Stołecznego Konserwatora Zabytków Urzędu Miasta Stołecznego Warszawa, Politechnika Lubelska, Fundacja Politechniki Lubelskiej.
- Oakley P. (1991). *Projects with People: The Practice of Participation in Rural Development*. Geneva International Labor Office.
- Osborne S., Williamson A., Beattie R. (2004). Community involvement in rural regeneration partnerships in the UK: Key issues from a three nation study. *Regional Studies*, 36, 9, 1083–1092.
- Peters J., Kleintech T. (2003). Katzenköpfe oder asphalt? Anforderungen an einen dorfgerechten straßenbau in Nordostdeutschland. *Landnutzung und Landentwicklung*, 44, 4, 167–171.
- Pospech P. (2014). Discursive no man’s land: Analysing the discourse of the rural in the transitional Czech Republic. *Journal of Rural Studies*, 34, 96–107.
- Rodale R. (1987). Revitalizing rural America from the bottom up. *Forum for Applied Research & Public Policy*, 2, 3, 45–47.
- Rofe M.W. (2012). Considering the limits of rural place making opportunities: Rural dystopias and dark tourism. *Landscape Research*, 38, 2, 262–272.
- Schatt H. (1978). Regional-planning aspects of village renewal by land consolidation. *Zeitschrift Fur Kulturtechnik Und Flurbereinigung*, 19, 2–3, 127–137.
- Schopen W. (2001). German policy for an integrated rural development. W: Virchow D., von Braun J. (red.), *Villages in the Future. Crops, Jobs and Livelihood* (s. 85–89). Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag.
- Schrader H., Tissen G. (1994). Socio-economic analysis and promotion of development in rural areas of the new federal states. *Landbauforschung Volkenrode*, 44, 1, 1–12.
- Silva T. (2012). Built heritage-making and socioeconomic renewal in declining rural areas: evidence from Portugal. *Etnográfica*, 16, 3, 487–510.
- Słownik języka polskiego* (1958–1969). Red. W. Doroszewski. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, <http://doroszewski.pwn.pl> [dostęp: 10.12.2016].
- Stockdale A. (2005). Incomers: Offering economic potential in rural England. *Journal of the Royal Agricultural Society of England*, 166, 1–5.

- Stockdale A. (2006). Migration: Pre-requisite for rural economic regeneration? *Journal of Rural Studies*, 22, 354–366.
- Su B. (2011). Rural tourism in China. *Tourism Management*, 32, 1438–1441.
- Su B. (2013). Developing rural tourism: The PAT Program and „Nong jia le” tourism in China. *International Journal of Tourism Research*, 15, 611–619.
- Taube C. (1997). Ansätze für eine frauengerechte Dorferneuerungsplanung: Ergebnisse einer Lebensweltanalyse von Frauen auf dem Land. *Munchener Geographische Hefte*, 75, 63–102.
- Tuan Y.-F. (1987). *Przestrzeń i miejsce* (tłum. A. Morawińska). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Vaart J.H.P. van der (2000). Towards a new rural landscape: Consequences of non-agricultural re-use of redundant farm buildings in Friesland. *Landscape and Urban Planning*, 70, 143–152.
- White S. (2011). Depoliticizing development: The uses and abuses of participation. W: Cornwall A. (red.), *The Participation Reader* (s. 57–69). London: Zed Books.
- Wiebe D. (1991). Der ländliche Raum in Schleswig-Holstein. Einige Thesen zur Situation und zum Wandel auf dem sogenannten flachen Lande. *Kieler Geographische Schriften*, 80, 93–100.
- Wieruszewska M. (1992). Wstęp. W: Wieruszewska M. (red.), *Odnowa wsi. Między mitem a nadzieją* (s. 7–12). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Wilcox D., Warburton D. (1988). Partnership for local development. *Town & Country Planning*, 57, 1, 9–11.
- Wilczyński R. (2003). *Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*. Poznań: Fundacja Fundusz Współpracy – Program Agro-Info, Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu.
- Wilczyński R. (2012). *Dorobek 15 lat metody odnowy wsi w Polsce*. Referat wygłoszony w trakcie konferencji „Wieś Polska”, Licheń 26 maja 2012 r.
- Williamson A., Beattie R., Osborne S. (2004). Addressing fragmentation and social exclusion through community involvement in rural regeneration partnerships: Evidence from the Northern Ireland experience. *Policy and Politics*, 32, 3, 351–369.
- Wilson O.J. (1999). Village renewal and rural development in the former German Democratic Republic. *GeoJournal*, 46, 247–255.
- Wirth P. (1996). Nachhaltige Erneuerung ländlicher Räume in den neuen Bundesländern: ein ganzheitliches Innovationskonzept. *Raumforschung und Raumordnung*, 54, 5, 334–344.
- Wolski O., Sykała Ł. (2016). Zasoby lokalne, odnowa wsi i koncepcje rozwoju obszarów wiejskich. Próba teoretycznego ujęcia zależności. *Studia Obszarów Wiejskich* (w przygotowaniu do publikacji).
- Woods M. (2005). *Rural Geography*. London: Sage.
- Zasada I., Piorr A. (2015). The role of local framework conditions for the adoption of rural development policy: An example of diversification, tourism development and village renewal in Brandenburg, Germany. *Ecological Indicators*, 59, 82–93.

Zografos C. (2007). Rurality discourses and the role of the social enterprise in regenerating rural Scotland. *Journal of Rural Studies*, 23, 1, 38–51.

Źródła internetowe

Bazy pełnotekstowe wydawnictw

SAGE Premier, <http://www.sagepub.com>.

Science Direct, <http://www.sciencedirect.com>.

Springer Link, <http://www.link.springer.com>.

Taylor & Francis Online, <http://www.tandfonline.com>.

Wiley Online Library, <http://www.onlinelibrary.wiley.com>.

Bazy indeksujące

Directory of Open Access Journals (DOAJ), <http://www.doaj.org>.)

SCOPUS, <http://www.scopus.com>.

Web of Science, <http://www.webofknowledge.com>.

Rural Renewal as a Field of Study. Evolution and Systematisation of the Term

Abstract: Village renewal has been a broadly discussed problem in terms of changes observed in rural areas and development thereof. Despite its practical nature, village renewal has also been broadly studied by academics – research has been made, inter alia in Europe and the United States. Due to a regional character of these studies, different scientific approaches and aims, the meaning of “village renewal” was understood differently as well.

The aims of the article are the following: to review foregoing ways of understanding the term in international literature, to present the evolution of the meaning of the term, to attempt to systematise it and to compare the mentioned interpretations with the definition of the term found in selected Polish literature. Therefore, the article is a literature review on the one hand and a theoretical analysis on the other hand. Systematic and narrative literature review methods have been applied. The analysis included more than 2000 scientific works available in key bibliographic databases and publishers’ online libraries.

The literature review resulted in a development of a model of village renewal issues – in relation to village renewal dimensions, aims of the renewal pursued in each dimension and a paramount aim of the village renewal itself. Also, the article attempts to explain reasons behind the multitude of meanings of the term. Selected afterthoughts regarding the nature of the village renewal, based on the review conducted, have been presented in conclusion.

Key words: village renewal, village renewal programmes, rural area development, new functions of rural areas, rural community.